

НАЦІОНАЛЬНА ПАМ'ЯТЬ ТА «ІСТОРИЧНІ ТРАВМИ»: ДИСКУРСИ ПЕРЕМОЖЦІВ І ПЕРЕМОЖЕНИХ

Ожеван Микола Андрійович,
доктор філософських наук, професор

Досліджено механізми формування та функціонування національної пам'яті в умовах «нового світового порядку». Особливу увагу приділено спірним питанням, пов'язаним із конфліктуючими інтерпретаціями переможцями та переможеними різноманітних «історичних травм».

Ключові слова: нація, націєтворення, національна пам'ять, історична травма, конфліктуючі інтерпретації.

Національна пам'ять як творення «історії» переможцями для переможених

Безпам'ятне суспільство «манкуртів» (Чингіз Айтматов) приречене на втрату ідентичності та обов'язкове підпорядкування чужій ідентичності. Проте лише в традиційному суспільстві процес прищеплення індивіду «соціального геному» («мемів») національної пам'яті відбувається «природно». Натомість у нинішньому глобалізованому суспільстві цей процес відбувається суперечливо, болісно й нелінійно. Справою винятково невдячною є дослідження процесів штучного конструювання національної пам'яті у фреймах директивно-вибіркового запам'ятовування та забування (амнезії) за умов існування недемократичних ідеократичних режимів. Бо національна пам'ять у даному разі функціонує головню на формально-ідеологічному рівні як ідеологічна або квазірелігійна форма легітимації чинного політичного режиму (правителя тощо). А отже, дослідження істориків, творіння митців, проповіді церковних діячів повинні чітко корелювати з керівними документами (як це було організовано під проводом різноманітних «агітпропів» у колишньому Радянському Союзі).

На окрему увагу заслуговує спротив цій організованій «згори» офіційно-формальній квазі-пам'яті неофіційної, неформальної контрпам'яті. Якщо в СРСР, зокрема, офіційна пам'ять була організована переважно у формі «меморіалізації», тобто спорудження

різноманітних пам'ятників-меморіалів, проведення різноманітних пам'ятних урочистостей (відзначення свят на честь «героїв» або сторінок героїчного минулого тощо), то неофіційна контрпам'ять активно опонувала цій офіційній версії пам'яті на рівні не лише «голого заперечення», тобто протиставлення «героям» контргероїв, а «подіям» – контрподій, а й різноманітної конспірології. Київському письменнику Віктору Некрасову коштувало, наприклад, вигнання за межі країни за «антирадянщину» намагання пробудити в офіційного керівництва пам'ять про трагічні події у Бабиному Яру.

Вельми характерними в контексті штучного конструювання є різні версії насадженої згори «пам'яті» про певні імперські утворення, спадщину яких прагнуть присвоїти собі еліти певних країн. Творці держави Румунія відтворили, зокрема, у цьому контексті пам'ять про Рим як нібито «спільну колыску» народів, з яких усередині ХІХ ст. було утворено і цю придунайську державу. Але на ту ж «квазіримську» тяглість претендували творці концепту «Москва – Третій Рим» («а Четвертому – не бути»), які особливо пожвавилися після того як всередині ХV ст. турки-османи завоювали Константинополь («Другий Рим»). Виразною алузією «Третього Риму» був лєнінський «Третій Інтернаціонал». Зрештою, «римську тяглість» ще з більшим ентузіазмом і кожен на свій лад відтворювали режими Б. Муссоліні й А. Гітлера.

Особливо радикальних реконструкцій політика національної пам'яті зазнає в кри-

тично-поворотні моменти історії, коли певні офіційні чи напівофіційні версії подій, явищ, процесів тощо, які творяться переможцями (тріумфаторами), підносяться до рівня пропагандистсько-медійного мейнстріму й постійно «відтворюються», тоді як версії переможених («лузерів») потрапляють у летаргічний стан «забуття». Хоча згодом, за зовсім інших обставин, «забуте» попередниками «пригадується» нащадками. Тобто тут спрацьовує трьохчленна схема: «мнезис – амнезія – анамнезис».

У п'єсі «Допит Лукулла» Бертольд Брехт афористично сформулював думку щодо кардинальної асиметрії національної пам'яті переможених і переможців: «Переможець завжди пише історію переможеного» (нім. *«Immer schreibt der Sieger die Geschichte des Besiegten»*) [1].

До речі, аналогічна думка належить авторству Уїнстона Черчілля: «Історія пишеться для переможців» (*«History is written for the victors»*).

Приблизно таке ж формулювання вжив стосовно історії мистецтв американський архітектор Артур Дрекслер: «Історія пишеться для переможців і тому усі, кого вона ігнорує, є переможеними» (*«History is written for the victors and what they leave out is the losers»*).

Укладачі різноманітних «цитатників» вочевидь не випадково плутають Артура Дрекслера з Антоном Дрекслером, засновником і першим головою Німецької робітничої партії (*Deutsche Arbeiterpartei – DAP*), яку згодом під назвою Німецької націонал-соціалістичної робітничої партії (*Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei – NSDAP*) очолив Адольф Гітлер. Мета подібної плутанини зрозуміла: адже, якщо гітлерівці були переконаними у майбутній перемозі, їх не могли турбувати пропагандистські інтерпретації скоєних ними злочинів майбутніми «істориками».

Формулювання Бертольда Брехта, Уїнстона Черчілля й Артура Дрекслера не претендують, звичайно, на оригінальність, а є досить тривіальними судженнями, які сягають, напевно, у глибину століть, про те, що переможці завжди нав'язують переможеним свої версії історії, диктують їм, що їм варто пам'ятати, а про що краще забути, прищеплюючи їм водночас колатеральні комплекси меншовартості, провини, відповідальності тощо. Отже, йдеться про гострий конфлікт пам'ятей переможців і переможених, коли, скажімо, «*вирвані сторінки*» історії у дискурсі переможців можуть означати «*славетні сторінки*» у дискурсі переможених і навпаки.

«*Вирвані сторінки*» виразно окреслює російське слово «*безвременье*», яке означає період громадсько-політичної пасивності, застою, коли історія нібито зупинила свій рух від минулого у майбутнє. Скажімо, політичну невизначеність, яка настала у Росії (Московії) після падіння режиму Бориса Годунова і якою від 1604 р. користалися за підтримки поляків різноманітні фальшиві Дмитрії, в офіційній російській історіософії зазвичай кваліфікувалися «*зі знаком мінус*», тоді як у польській – «*зі знаком плюс*».

Не існує єдиної (уніфікованої) й незмінної «*пам'яті нації*». Натомість існує процесуальна множина конфліктуючих версій такої пам'яті. Уніформність багатьох субпам'ятей досягається лише на стислий період часу або під «мобілізаційним тиском» офіційної влади, або внаслідок соціального вибуху, коли в ім'я подолання спільного ворога, досягнення спільної мети, уникнення (мінімізації) спільної загрози виникає єдність нації.

У контексті культурополітики національної пам'яті особливо важливими є колізії, пов'язані із ситуаціями нав'язування переможцями переможеним процесів «*культурного пригадування*» (нім. *Erinnerungskulturen*; англ. *Memory Cultures; Remembrance*) у тісному поєднанні з «*культурним забуванням*» (нім. *Kulturellen Vergessens*; англ. *Culturall forgetting*), що можна кваліфікувати за аналогією з миротворчими операціями типу «примушування до миру» як «*примушування до пригадування*» (або забування).

«*Пам'ятєтворення*» як різновид і чільний складник *націєтворення* (нім. *Geschichtspolitik*; англ. *Politics of National Memory*) істотно відрізняється від «історії» як науки або індивідуального пригадування (*oral history*). Бо пам'ять не реєструє події, а переносить вибрані фрагменти історії у сучасне, інтегрує їх у структуру сучасності (модерності), тоді як «історія» дозволяє «*мертвим ховати своїх мерців*» (Євангеліє від Матвія, 8: 22).

Понад те, колективна пам'ять та історія перебувають у відносинах гострої конкурентної боротьби, і в цьому сенсі вислів про те, що «*історія вбиває пам'ять*», є справедливим, особливо якщо його доповнити висловом протилежного змісту – «*пам'ять вбиває історію*». Тобто звідси напрошується висновок: «чистою історією» для історичного суб'єкта або політичної нації є власне те, що перестало бути «*пам'яттю*».

Водночас нація не є чистим об'єктом або цільовою мішенню пам'яті, але передусім її суб'єктом, який прагне зберегти й передати наступним поколінням те, що йому уявляється

необхідним і важливим для виживання та консолідації.

У зазначеному контексті на особливу увагу заслуговує робота про колективну пам'ять і колективне забування Моріса Гальбвахса, учня одного з основоположників соціології Еміля Дюркгейма, ув'язненого гітлерівцями (помер у концтаборі Бухенвальд у 1945 р.). Франкомовне видання М. Гальбвахса припало на повоєнні роки, тоді як англкомовне – на початок 80–90-ті, а російськомовне – на кінець «нульових» років [4; 5; 6; 29].

М. Гальбвахс поставив закономірне запитання: «Чому суспільство встановлює певні межові знаки (*landmarks*) у вимірах часу і робить це зазвичай у вельми неправильній манері (*irregular manner*), надаючи надмірного значення певним періодам й ігноруючи інші періоди... уподібнюючи таким чином пам'ять до туристичної карти, на якій повно знаків для привабливання туристів?» [6, р. 175].

Оця *irregular manner* М. Гальбвахса засвідчує, що національна пам'ять не є процесом лінійним і послідовно-впорядкованим, а навпаки, є процесом нелінійним і достатньо хаотизованим. Що вона не конструюється у хронологічній послідовності, а «перестрибує» через певні періоди (події, процеси, явища, факти, постаті тощо), які видаються «неактуальними» з точки зору національного цілепокладання та націєтворення.

Особливо важливим транслятором пам'яті усіх груп, які утворюють народ і націю, є *національна мова* з притаманними їй культурно-ментальними кодами. Саме тому довкола кожної національної мови відбувається стільки запеклих «мовних війн» між экс-переможцями й экс-переможеними.

У цьому розумінні мова, беззаперечно, є складною універсальною матрицею пам'яті, а тому мовну політику недоречно вважати «екологією культури», подібною до суто природоохоронних заходів, бо мова не є солідарною й незмінною конструкцією.

Національна пам'ять як стан «переписування історії»

У романі-антиутопії «1984» Джордж Оруелл сформулював афоризм, який безпосередньо стосується культурної політики національної пам'яті: «Той, хто керує минулим, керує майбутнім. Той, хто керує сучасним, керує минулим». Отже, у випадку з національною пам'яттю йдеться не просто про історичний опис подій і постатей минулого (нарратив), а про своєрідну машину міжпоколінського трансферу *образів бажаного й належного минулого*, інтенціонально

налаштованих на конструювання *образів бажаного й належного майбутнього*.

Закінчення холодної війни спричинилося до переформатування політичної мапи світу й утворення декількох десятків нових держав з Україною включно. Й кожній такій новоутвореній державі з необхідністю довелося проводити активну культурополітику національної пам'яті. Себто займатися тим, що екс-імперці або неоімперці («переможці») неохотно називають «*переписуванням історії*», ігноруючи той факт, що свого часу й вони самі, опинившись у ролі экс-переможених, тобто визволившись від чужинського гноблення, займалися подібним «*переписуванням історії*», без якого неможливі духовна й політична деколонізація, пошук власної колективної ідентичності тощо.

Колективна пам'ять персистує у певній соціальній групі доти, поки ця група «імплантує» її у свідомість кожного індивіда, який побажав набути відповідної групової ідентичності. А це означає, що з кожною черговою зміною колективної ідентичності на кожного такого індивіда в епоху нинішніх бурхливих трансформацій очікує щонайменше дві-три інформаційно-пропагандистських і соціально-психологічних кампаній, скерованих на прилучення до колективних міфів (великих наративів), сконструйованих великою соціальною групою, з якою він має себе ідентифікувати. Цей складний процес «пригадування» міфологізованих подій та персонажів (нарративних дискурсів) та відповідного залучення до релевантних міфам ритуалів і меморіалів (пам'яток і пам'ятників тощо), звичайно, є гостроконфліктним як у міжпоколінському, так і територіальних дискурсах.

Особливо демонстративними ці конфліктуючі дискурси «*переписування історії*» на рівнях вимушеного пригадування або забування відбуваються на сторінках шкільних підручників історії. Переможеними (ображеними) таке «*переписування*» сприймається як «*викривлення*» (аберація, фальсифікація) історії, але воно відбувається більш-менш успішно у разі, якщо нація консолідована довкола спільного проекту майбутнього.

Коли ж, навпаки, нація через різноманітні зовнішні та внутрішні впливи є деконсолідованою, «*переписування історії*» перетворюється на «*дурнувату нескінченність*» (Гегель), а ідея уніфікованого підручника історії ставиться під великий знак запитання.

Варто відзначити нелінійність і хаотизованість процесів пригадування й забування стосовно наближених у часі подій та персонажів й лінійність та впорядкованість цих про-

цесів щодо подій та персонажів у часі віддалених. Одна справа для сучасних італійців забувати певні факти, релевантні пунічним війнам, або для сучасних греків забувати дещо, релевантне пелопоннеським війнам, а зовсім інша – забування італійцями недавньої історії, пов'язаної зі вбивством у 1978 р. лівими радикалами прем'єр-міністра Альдо Моро, або ж забування греками історії, пов'язаної з кризою демократії та приходом до влади у 1967 р. режиму «чорних полковників».

Цікавим і малодослідженим механізмом національного забування є реінтерпретація, коли «тіло» історичної події залишається в пам'яті, але його інтерпретація кардинально міняється, коли виникає «фундаментальна біфуркація між історичним і фіктивним нарративами» [24, р. 52]. Такий механізм є особливо характерним для «національної амнезії» в умовах авторитарних або тоталітарних політичних режимів, коли відбувається політично-пропагандистське табування певних незручних (невигідних) для політико-пропагандистської машини тем (подій, персонажів тощо).

У цьому плані вельми характерними є різноскеровані інтерпретації символічно-знакової для України постаті Кобзаря – Тараса Шевченка, яка особливо загострилася напередодні відзначення його 200-літнього ювілею (9 березня 2014 р.). Причому битва за «свого Шевченка» або проти «інших Шевченків» відбувається у формі боротьби зі «спотвореннями» національної пам'яті, відходу від наукової етики тощо.

Один із чільних українських націоналістів Богдан Червак воює, зокрема, з народницьким і радянським (псевдопролетарським) «спотворенням істинної постаті Поета», яка для нього однозначно є націоналістично-революційною [26].

Для радянської пори Тарас Шевченко справді був передусім революційним демократом та атеїстом, тоді як після здобуття незалежності ця символічна для України постать уже інтерпретувалася в якості націонал-патріота, націоналіста, ультра націоналіста і, звичайно, православного християнина.

Коментуючи цю поворотну ситуацію (точку біфуркації), Леонід Плющ зауважує: «Перебудова, а потім і незалежність зрушили брили народницько-радянського шевченкознавства, що закривали від читача Великий Льох колективного позасвідомого, вираженого Шевченком. Першою впала «атеїстична» скеля, при цьому загрозливо перекосивши «Кобзар» у бік формального, обрядницького православ'я» [21].

За умов постмодерну з його гаслами вільного вибору ідентичності та боротьби з усілякими примусовими колективними ідентичностями посилюється тренд до демістифікації та демітологізації історії з метою «знизити» образи не лише Тараса Шевченка, але й Івана Франка, Лесі Українки та інших великих українців від постатей національно-символьного ряду до постатей суто літературських, художніх тощо, що є рівноцінним руйнуванню великого національного нарративу й викликає зрозумілий спротив націоналістів.

У повній відповідності з новомодним трендом постструктуралізму й постмодернізму американо-український дослідник Григорій (Джордж) Грабович у працях «Шевченко як міфотворець» і «Шевченко, якого не знаємо» намагається розвінчати культ Шевченка, який заважає, мовляв, сприймати Шевченка як поета, бо його «поетичні твори стали розглядати як зручне змістилище нескладних почуттів», а не як закодований поетичний міф. Тобто Шевченка, на думку даного дослідника, слід інтерпретувати не як міф, а як міфотворця. На особливу критику Г. Грабовича наражається радянське шевченкознавство, представників якого він кваліфікує як «ідеологів» або «емпіриків», бо тут аналіз поезії Шевченка зводився лише до метафоричного або метонімічного рівнів його поезії». З таким же завзяттям Г. Грабович намагається демітологізувати Івана Франка як «Каменяря» та Лесю Українку як «Доньку Прометейя» [3].

Колізії, пов'язані з політикою «національної пам'яті», є особливо драматичними для Німеччини та Японії. Зокрема, якщо у перші повоєнні роки, в умовах холодної війни, німцям Західної Німеччини (ФРН) масово прищеплювали світогляд «жертв війни, ошуканих нацистським режимом», то згодом «мейнстрімна» політика пам'яті помінялась і їм, натомість, було запропоновано взяти на себе моральну й матеріальну відповідальність за війну та злочини нацистів. Парадокс полягав у тому, що з плином часу число індивідів, які дійсно були співучасниками злочинів нацизму, зменшувалося, тоді як колективна провина, якщо її вимірювати інтенсивністю інформаційно-пропагандистських кампаній, лише збільшувалася.

Ще драматичнішими були трансформації політики національної пам'яті, яка здійснювалася стосовно мешканців колишньої НДР, яким після їх прилучення до єдиної німецької держави – ФРН – пропонувалося забути насаджувану попереднім марксистським режимом концепцію капіталізму як єдиного і справжнього винуватця й організатора злочинів гітлерівців, бо злочинний за своєю природою

капіталізм, з необхідністю, мовляв, породжував і породжує політичні режими, подібні до гітлерівського [10; 15].

Аналогічні, не менш драматичні трансформації політики національної пам'яті відбувалися й відбуваються у Франції, де у перші повоєнні роки насаджувався міф, відповідно якого мало не всі французи під час війни були членами руху Опору. Бо й справді, інакше було б незрозуміло, як і чому Франція потрапила до «клубу переможців» у Другій світовій війні з усіма подальшими наслідками включно з набуттям місця постійного члена Ради безпеки ООН.

Проте згодом французам було запропоновано «пригадати» діяння колаборантського режиму Віші та, зокрема, ганебний факт співпраці цього режиму з окупантами при знищенні євреїв. Відповідно, «вішістський синдром» (*Vichy Syndrome*) дедалі більше перетворюється на історичну травму французів. Не дивно, що на рівні поп-культури у Франції виникають спроби здійснити «детравматизацію» за рахунок відродження у національному масштабі кельтської ідентичності. Щоправда, поки що це відбувається переважно на рівні «бу-ба-бу» (бурлеску, багалану й буфонади) у вигляді коміксів, а згодом і серіалів про пригоди вигаданого Астерикса та його друзів [2].

Щодо мешканців колишнього СРСР, то їм теж після закінчення холодної війни пропонується істотна ревізія політики національної пам'яті (пам'ятей), за умов якої вони мали би фактично забути, що вони є переможним народом (народами) у Другій світовій війні. Натомість на тлі домінантної у світових медіа версії рівної відповідальності за розв'язання війни лідерів СРСР і Німеччини (а відтак – і народів цих країн) значно гіперболізується тема злочинів, вчинених на території Німеччини радянськими солдатами-окупантами (серед яких найбільш «невинними» виглядають акти мародерства), співпраці мешканців України та інших пострадянських країн з німецькими окупантами тощо.

Така діяльність з організованого знецінювання (зниження) пам'яті про перемоги народів колишнього СРСР особливо активізувалась у другій половині «нульових років», коли Захід неабияк стривожили спроби Володимира Путіна відродити у тих або інших формах СРСР. Доречно нагадати, що у Посланні Федеральним Зборам РФ у 2005 р. В. Путін кваліфікував розпад СРСР як «найбільшу геополітичну катастрофу століття», а для російського народу як «справжню драму».

Відповідь Заходу не забарилася. У 2006 р. Парламентська асамблея Ради Європи ухва-

лила резолюцію «Необхідність міжнародного засудження злочинів тоталітарних комуністичних режимів», якою прирівняла злочини комуністичних режимів до злочинів нацизму (фашизму). У 2009 р. Парламентська асамблея ОБСЄ на засіданні у Вільнюсі (голосами 99 : 42) ухвалила резолюцію «Возз'єднання розділеної Європи: заохочення прав людини та цивільних свобод у регіоні ОБСЄ у XXI столітті», якою прирівняла сталінізм до нацизму, закликавши до рішучого осуду на світовому рівні злочинів проти людства, скоєних тоталітарними режимами.

Парламентською асамблеєю ОБСЄ встановлено Міжнародний день пам'яті жертв нацизму та сталінізму, який має відзначатися 23 серпня, тобто саме в той день, коли 1939 р. було підписано пакт Молотова-Ріббентропа, що призвів до поділу Східної Європи на сфери впливу між сталінським Радянським Союзом та гітлерівською Німеччиною.

Водночас переможці теж не бувають безгрішними, мають чимало приводів для каяття й спокути навіть у разі, якщо ці приводи не перетворюються на строго юридичні претензії (вимоги реституцій тощо). Але, оскільки «історія пишеться для переможців», то у «переможців» виникають спокуси вважати свою перемогу «очищеною від воєнних злочинів». Одним із таких злочинів можна, зокрема, вважати, попри всі обмовки й аргументи, американське бомбування двох мирних японських міст у серпні 1945 р. Характерно, що у виступі з нагоди відзначення 50-річчя атомних бомбардувань японських міст Хіросіма й Нагасакі (серпень 1995 р.) тодішній американський президент Білл Клінтон зауважив, що американському народу немає в чому вибачатися перед японським народом. Його фактично підтримав тодішній мер Хіросіми Такаоші Хіраока, який дипломатично констатував, що нині, через півстоліття, «японський народ може поставити ці бомбування у широкій історичний контекст» [17].

Щоправда, як засвідчують дані соціологічних досліджень, відчуття «широкого контексту» властиве далеко не всім японцям [22], чим користуються консервативно-націоналістичні політики й науковці та освітяни в Японії, які намагаються піддати ревізії панівний концепт щодо Японії як агресора й призвідника Другої світової війни. А це тісно кореспондує з політикою ремілітаризації, нав'язаною Японії американцями (переможцями).

Ревізіоністи захищають натомість концепт Другої світової війни щодо Японії як війни оборонної, антиколоніальної, нав'язаної країні

ззовні. І чим більше посилювалися західні сусіди Японії – КНР та Південна Корея, які наразі стали її економічними конкурентами, тим більше уваги почала приділяти Японія питанням крайнього репутаційного менеджменту. Як стверджують Нодзакі й Селден, історію японського ревізіонізму можна поділити на три періоди. Перший завершився у 1970 р., другий стосується 1980-х років, а третій був започаткований у 1990-ті й триває понині, поступово зачіпаючи й міжнародні справи. Відзеркаленням цих ревізіоністських процесів став японський підручник історії для середніх шкіл зразка 2001 р., у якому по суті відтворювалися оцінки Другої світової війни воєнного періоду. Сама війна називалася «східноазійською», а її метою проголошувалась у дусі мілітаристських традицій війни побудова у регіоні «Великої сфери співпроцвітання» [7].

Подібні ревізіоністські прагнення можна пояснити тільки тим, що почуття колективної провини й колективних злочинів значно посилює комплекс меншовартості народу або певної його частини (прошарку тощо), який саме з цієї причини намагається перекласти ці провини та злочини на інші народи. Отже, спрацьовують фрейдівські психологічні механізми витіснення, переносу (трансферу) та проекції.

Те саме стосується певної частини народу (класу, правлячої чиновницької та мілітарної верстви тощо), якій відмовляють у праві на самоповагу, піддають різноманітним «люстраціям» лише тому, що трансформувалася політична реальність, частиною якої колись були цей народ, клас, верства тощо.

Наприклад, після уніфікації Німеччини певні структури колишньої НДР (таємна поліція – *Stasi*) були визнані злочинними, тоді як інші (Народна армія НДР, у якій служило у різний час до 2,5 млн східних німців) просто опинилися у статусі «без провини винних» і приречених на забуття. Не дивно, що «лузери», чинять спротив цій приреченості, порожуючи «контрпам'ять», а відтак підтримуючи радикальні праві й ліві політичні рухи тощо [10].

Щось подібне відбувається і в Україні доволі відомою проблеми прирівнювання вояків ОУН-УПА у правах (самоповазі) до воїнів Червоної армії.

Соціальна амнезія як міфо-символьна реконструкція минулого

Колективна (національна) амнезія залежно від контексту епохи спроможна як організувати, так і дезорганізувати колективну

Стратегічні пріоритети, №1 (30), 2014 р.

пам'ять. Свого часу американці зі США переписували історію свого колоніального британського минулого, відправляючи в небуття цілі шматки цієї історії як «табуйовані», оскільки вони принижували гідність новоутвореної нації. Відповідно, до висот героїчних виявів національного духу возвеличувалися події, які самим учасникам, наймовірніше, видавалися на момент їх розгортання малозначущими, вторинними.

Активно експлуатували «великі національні міфи» (*grand national myths*) сіоністи – творці держави Ізраїль, яка відразу ж після свого створення потрапила у конфліктні відносини із сусідами-арабами та палестинськими арабами зокрема. Національні міфи за цих умов мобілізують енергію народу і привчають його до зречень в ім'я держави та армії.

Найпоказовішими в цьому плані є табуйовані теми російської та радянської історії й історії радянських приборкань різноманітних бунтів та революцій у країнах-сателітах. Зокрема, в Угорщині часів Яноша Кадара табуйованою була тема подій 1956 р., а в Чехословаччині часів Густава Гусака – пам'ять про події Празької весни 1968 р.

Ще драматичнішою була політика «забування» на час 30-річного періоду наведення «нового порядку», яку в Індонезії провадив режим генерала Сухарто (закінчився у 1998 р.) [22].

В Україні такою ж табуйованою аж до часів розгортання відомої кампанії, ініційованої свого часу Президентом Віктором Ющенком і його ближнім оточенням, була тема Голодомору. Характерно у цьому контексті, що, всупереч колосальним зусиллям, яких докладав цей президент і створений з його ініціативи Український інститут національної пам'яті (2006 р.), тема Голодомору досі не перетворилася на чільну трагічну сторінку національної пам'яті. У цьому, безумовно, є провина команди наступного глави держави – Віктора Януковича, яка надто піддалася нав'язуванню ззовні спокусам денационалізованого космополітичного розвитку.

У зазначеному контексті доречним є акцентування на тому, що посилене «забування» нацією трагічних сторінок своєї історії має першопричиною не опір «сил вчорашнього дня», а імперативи гедоністичного суспільства масового споживання. Герман Гессе влучно назвав цю епоху ще задовго до її остаточного самоутвердження «фейлетонною», зауваживши таку її прикметну рису як масова втеча від реальних проблем у безпечніший фіктивний світ («гри в бісер»), який «бандити духовного гатунку» залюбки створюють «утікачам».

Інші ж автори подібно характеризували цю епоху як час, коли:

- *культура вироджується в цивілізацію* (Освальд Шпенглер);
- *раціональність «змітає все духовне, аби не заважало насолоджуватися життям»* (Микола Бердяєв);
- *торжествують калькулююче мислення та фрагментована буденна свідомість, зорієнтовані на пасивно-розважальне приватизоване використання інформації* (Юрген Хабермас);
- *мас-медійні «симулякри» підмінюють реальність* (Жан Бодріяр).

Як наслідок, Україна отримала відродження «неонаціоналізму», ідеологи якого пропонують відкинути в ім'я традиційних цінностей небезпечні неоліберальні ідеї мультикультуралізму, фемінізму, зрівняння у правах традиційних релігій з різноманітними «сектантами», а представників нетрадиційних сексуально-сімейних орієнтацій – з «нормальною більшістю» тощо.

У даному разі проблема «національної пам'яті» є одним із потужних векторів протистояння по лінії *«глобалізм vs. націоналізм»*, зачіпаючи не тільки й не стільки наукові інтереси істориків, а й інтереси політиків та партійних ідеологів, митців та мистецтвознавців, філософів, політологів та соціологів, соціальних психологів, фахівців з етнокulturології, антропології тощо. Тобто проблема «національної пам'яті» – це передусім проблема демаркації політиків націоналістичного гатунку від політиків гатунку неоліберального.

Конкретним, практично-корисним механізмом і виправданням космополітизації й денационалізації є модель вільної (добро-вільної) автоідентифікації, яку один з її активних пропагандистів та розробників «європейського» підручника історії України Ярослав Грицак характеризує так: «Не буває галицької чи донецької ідентичності при народженні. Її вибирають. А в Україні питання такого вибору завжди стояло гостро. Бо тут багато національностей. Багато релігійних конфесій. Якщо ти народився у Тамбові, тобі легко сказати, що ти росіянин. А якщо ти народився у XIX ст. на Буковині, де розмовляють російською, а під боком румуни і євреї? Тут вибір своєї національності людина має зробити сама. Так як у родині Шептицьких частина була поляками, частина визнавала себе українцями. Ми про це говоримо, бо зараз найгостріша проблема російськомовних українців» [18].

Звичайно, подібні міркування неоліберального штибу викликають рішучий спротив націоналістів усіх гатунків, які небезпідставно

вбачають у цьому тренд до денационалізації з усіма його невітшними наслідками для національної пам'яті у вигляді «забування прикрих подій» і тяжіння до уніформного суспільства, де об'єктами національної пам'яті постають переважно об'єкти туристичного споживання, а сама пам'ять зазнає меркантилізації (комодифікації), відповідно «усереднюючись», коли, образно кажучи, відмінність між українськими Змієвими валами й Великою Китайською стіною є непринциповою.

Підтвердженням нищості космополітичного тренду стосовно історичної пам'яті є плюндрування нуворишами історичного ландшафту великих міст України включно зі столичним Києвом.

Стан тотального безпам'ятства посилює телебачення, яке надто відійшло від першоджерел і першовитоків та захопилося конструюванням штучної реальності у стилі «мок'юментері». Так що пересічному споживачеві цієї продукції «під документ» годі зрозуміти, де тут правда, а де вигадка, де данина поваги історичній пам'яті, а де знуцання над нею.

Нації пропонуються як символічні об'єкти не традиційні історичні чи міфологічні персонажі, а вигадані дизайнерами лялькові персонажі «під Чебурашку», прикладом яких є створені під потреби футбольного Євро-2012 «Спритко» й «Гарнюня» (названі так всупереч Тлумачному словнику української мови Бориса Грінченка, де *«спритний»* тлумачиться як *«шахраюватий»*).

Культурна політика національної пам'яті у жодному разі не повинна керуватися сумнівним міркуваннями «культурного оздоблення» кон'юнктурних подій типу Євробачення, спортивних подій з префіксами Інтер- чи Євро- тощо. Вона не повинна керуватися «круглими датами», пов'язаними з історичними перемогами чи поразками, тріумфами чи трагедіями нації.

Імперативом національної пам'яті може бути лише входження національної культури в геокulturу на гідних і прийнятних умовах. Із цих позицій слід відкинути зайвий ентузіазм щодо західного чи східного векторів інтеграції. Сподвижники євроінтеграції, зокрема, пропонують ідентичність, яка, попри всі обмовки, ґрунтується на «забуванні» національної приналежності й «пригадуванні» європейськості, тоді як сподвижники євразійської інтеграції (реінтеграції) теж заперечують національну ідентичність задля євразійськості й шукають для неї історичних виправдань та аналогій. В обох випадках пропонується «денационалізований консенсус», вельми небезпечний для майбутнього нації. Подібна то-

тальна меркантилізація «пам'яті» спроможна занурити суспільство у стан історичної «летаргії», якщо їй не чинитимуть активного

спротиву ті представники національної еліти, для яких цивілізаційний вибір є тотожним вибору національному.

Список використаних джерел

1. *Брехт Бертольд*. Допрос Лукулла [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://lib.ru/INPROZ/BREHT/breht3_2.txt_with-big-pictures.html
2. *Ващенко Александр*. Двуликость Януса : мифология встречи старого с новым / Александр Ващенко // Культурологический журнал. – 2012. – № 2 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.intelros.ru/readroom/kulturologicheskiy-zhurnal/kul2-2012/22487-dvulikost-yanusa-mifologiya-vstrechi-starogo-s-novym.html>
3. *Грабович Григорій*. Кобзар, Каменяр та Дочка Прометея / Григорій Грабович // Критика. – 1999. – № 12.
4. *Halbwachs Maurice*. La mémoire collective. Paris, 1950.
5. *Halbwachs Maurice*. The collective memory, New York, Harper & Row Colophon Books, 1980. – 182 p.
6. *Halbwachs Maurice*. On Collective Memory. Chicago, Illinois : The University of Chicago Press, 1992. – 182 p.
7. *За что Японию* обвиняют в фальсификации истории // ltaaa.com. – 2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ltaaa.com/bbs/thread-267697-1-1.html>
8. *Zerubavel Eviatar*. Time Maps : Collective Memory and the Social Shape of the Past. – Chicago : University of Chicago Press, 2004.
9. *Connerton Paul*. How Societies Remember. New York : Cambridge University Press, 1989.
10. *Confino Alon*. Germany as a Culture of Remembrance : Promises and Limits of Writing History. Chapel Hill : The University of North Carolina Press, 2006, xvii plus. – 306 pp.
11. *Janiga Krzysztof*. Polskie MSZ finansuje nacjonalistyczną propagandę na Ukrainie / Janiga Krzysztof [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.kresy.pl/publicystyka,analizy?zobacz%2Fkresypl-polskie-msz-finansuje-nacjonalistyczna-propagande-na-ukrainie>
12. *Irwain-Zarecka Iwona*. Frames of Remembrance : The Dynamics of Collective Memory. – Piscatawy, New Jersey : Transaction Publishers, 1994.
13. *Кумыков Аус*. Теоретико-методологический конструкт социально-философского осмысления социальной амнезии / Аус Кумыков // Власть. – 2013. – № 3.
14. *Le Goff Jacques*. History and Memory New York : Columbia University Press, 1996.
15. *Leonhard Nina*. National People's Army as an Object of (Non) Remembrance : The Place of East Germany's Military Heritage in Unified Germany / Nina Leonhard // German Politics and Society. 26.4 (Winter 2008) : P. 150–163, P. 168–169.
16. *Лю Валентин*. Уроки истории для Девяти Драконов и Восходящего Солнца [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://world.lib.ru/w/walentin_1
17. *Mauro* : Japan must face past // The Washington Post. August 1, 1995.
18. *Обережно!* Толерастам-интеллектуалам виділено грант на переписування історії України // Княже місто [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://kmisto.info/articles/6294.html>
19. *Olick Jeffrey*. States of Memory : Continuities, Conflicts, and Transformations in National Retrospection. Durham, North Carolina : Duke University Press. – 2003.
20. *Переписування історії на догоду політиці* спричиняє людські жертви, вважає патріарх Кирило // Newsru.ua. – 2009. – 29 липня [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.newsru.ua/ukraine/29jul2009/kirill.html>
21. *Плющ Леонід*. Дещо з особистого / Леонід Плющ // Шевченків світ : зб. наук. праць. – 2009. – № 2.
22. *Remembering and Forgetting : The Legacy of War and Peace in East Asia* / Edited by Gerrit W. Gong. Washington, 1996.
23. *Ricoeur Paul*. Memory, History, Forgetting. Chicago : The University of Chicago Press, 2004.
24. *Ricoeur Paul*. Time and narrative. Volume 1. Chicago : University of Chicago Press, 1984 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.freud-sigmund.com/wp-content/uploads/2011/10/Paul-Ricoeur-Time-and-Narrative-vol1.pdf>
25. *Chandra Elizabeth*. National fictions : Chinese-Malay literature and the politics of forgetting. University of California, Berkeley, ProQuest, UMI Dissertations Publishing, 2006.
26. *Червак Богдан*. Шевченко : між двома міфами / Богдан Червак // Українська правда. – 2012. – 9 березня [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.pravda.com.ua/articles/2012/03/9/6960311>
27. *Хальбвакс М.* Социальные рамки памяти / М. Хальбвакс ; пер. с франц. С. Н. Зенкина. – М. : Новое издательство, 2007.
28. *Энгенсон Дмитрий*. Национализация Японии. Об азиатском ревизионизме / Дмитрий Энгенсон // Русский журнал. – 2008. – 1 декабря [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.russ.ru/pole/Nacionalizaciya-Yaponii>